

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ СУБ'ЄКТА У КОНТЕКСТІ СПІВБУТТЯ ІНШОГО

М. В. Колінько

Донецький національний університет

В. М. Скиртач

Донбаський державний педагогічний університет

Реферат. У статті проведено проблематизацію суб'єкта із залученням до його теорії концепта «Іншого», який є відповідним його корелятом у певній соціокультурній ситуації взаємодії суб'єктів. Показано, що еволюція дослідження проблеми приводить до онтологічного трактування взаємодії суб'єкта та Іншого як єдиного простору та до розуміння єдиного смислового поля, що перетворює їх у нову спільну реальність співбуття.

Ключові слова: суб'єкт, Інший, комунікація, онтологія, феноменологія, екзистенція.

Тема суб'єкта стала популярною у філософських вченнях останніх десятиліть, з яких на перше місце по рівню теоретичної розробленості і глибині впливу слід поставити концепції А. Бадью, Ж. Дельоза, Ж.-Л. Нансі, А. Турена та інших. Перегляд поняття суб'єкта переважно пов'язаний із розчаруванням в ідеалах модерну. Зміна статусу та відновлення суб'єкта не відокремлені від загальної тенденції переорієнтації на онтологічні основи присутності людини у світі в контексті нового вирішення проблем децентрації та індивідуалізації, фрагментарності та континуальності, просторової топології тощо. Крім того, особливої актуальності набуває проблема суб'єкта комунікації, яка є однією з найбільш складних та маловивчених, якщо йдеться про суб'єкта у всій складності та багатовимірності його проявів у бутті. Прагнення позбавитися картезіанського дуалізму реалізується в спробах включення до поля уваги сучасної філософії двох взаємопов'язаних сфер: мови і комунікації. У даному контексті, насамперед, йдеться про залучення до теорії комунікаційного суб'єкта концепта «Іншого», що є відповідним корелятом суб'єкта у певній соціокультурній ситуації взаємодії суб'єктів.

Виходячи із вищезазначеного, метою поданої статті є проблематизація суб'єкта у контексті співбуття Іншого.

Зазначимо, що у філософії виділяють наступні найбільш значущі інтерпретації Іншого: модерна (неомодерна), екзистенційно-феноменологічна, герменевтична, структуралістська та постструктуралістська (постмодерна) концепції. У відповідності до них варто розглянути зазначену проблематизацію суб'єкта.

До представників першої стратегії можна віднести Г. Гегеля, Е. Дюркгейма, Ю. Габермаса та його послідовників. Головною тезою цієї парадигми є теза про те, що в умовах модернізації громадських стосунків соціальна інтеграція має бути організована таким чином, щоб різні суб'єкти взаємно визнавали і стверджували один одного без будь-яких обмежень і виключень. Взаємовідносини між суб'єктом та Іншим є практикою взаємного визнання, в якій за кожним із них, незалежно від міри соціокультурної різнорідності та чужості, закріплений статус повноправного і повноцінного суб'єкта.

Одним з головних завдань встановлення таких відносин є визнання автономності особистості як основного чинника комунікативної стратегії. Усвідомлення власної автономії індивідом можливо за визнанням автономії Іншого, що стає передумовою для їх спільної комунікативної практики. Автономія “знімає” проблему маніпулятивного

свавілля, тому що визнання автономії виключає нещирість, відношення до Іншого як до об'єкту управління і влади. Вимога автономії Іншого в теоріях та практиці модерну здійснюється в першу чергу в процесі комунікативного обміну. Комунікативна теорія наголошує на необхідності дотримання як екзистенціальних, так і раціональних принципів соціальної взаємодії. Саме суб'єктність індивідів, а не тільки їх присутність у соціальності (тим паче, не редукції їх життя та діяльності) стає вирішальною умовою оновлення соціальних форм.

Реалізація програми загального включення має спиратися на наявність універсального нормативного горизонту, що забезпечує можливість взаємного визнання. В зв'язку з цим велике значення мало обґрунтування Гегелем двох радикально різних форм спільності: громадянського суспільства та держави. Якщо в першому випадку мається на увазі органічна солідарність, в якій різні соціальні сили розглядають Іншого як партнера по кооперації, то в другому йдеться про соціальну різноманітність, у якій чужі один одному соціальні актори відчувають по відношенню один до одного лише почуття правової лояльності. Основною проблемою тут є той факт, що в епоху глобалізації, яка характеризується максимальним ускладненням соціальних сфер і зростанням розбіжних тенденцій, актуальне питання про те, як можливий універсальний нормативний горизонт, виникає все з новою силою.

Екзистенційно-феноменологічна інтерпретація знаходить Іншого в контексті міжособистісного спілкування суб'єкта із суб'єктом. Пряма взаємодія відсилає нас до класичної передумови феноменологічної присутності суб'єкта у світі, що припускає множинність інших суб'єктів. У розробці проблеми Іншого як суб'єкта, відмінного від Я, першоджерелом стали роботи Е. Гуссерля. Завдяки доступності Іншого досвідному пізнанню і розумінню надана можливість перенесення, встановлення аналогії з самим еґо, його власним досвідом управління своїм тілом і власним психофізичним існуванням у цілому. Я конститується за контрастом із Ти. В той же час людині необхідно, щоб інші сприймали її як іншу по відношенню до них. Специфічна складність вирішення задачі процесу феноменологічного конституювання Іншого як шляху, що веде від іманентності трансцендентального Еґо до трансцендентного Alter ego полягає в тому, що феноменологічне конституювання обмежене полем досвіду трансцендентального суб'єкта. Але, якщо це так, то на якій підставі ми можемо зробити висновок, що Інші існують не лише в межах свідомості, хай і трансцендентальній, загальнозначущій? Відповідаючи на це питання, Е. Гуссерль звертається до розгляду амбівалентної за своєю логічною природою процедури феноменологічного конституювання Іншого – процесу утворення сенсу Іншого і одночасно підтвердження його в якості існуючого. Дослідження процесу ідеального конституювання Іншого представляє собою феноменологічний опис досягнення сенсу Іншого як такого, що має незалежне існування. Вихідною методологічною процедурою процесу феноменологічного конституювання Іншого Е. Гуссерль вважає редукцію до сфери приналежності. Саме редукція виявляє у сфері досвіду трансцендентального суб'єкта те, що не є для нього чужим. Сенс тематичної редукції полягає у вилученні з поля аналізу рефлексії усіх характеристик чужої суб'єктивності. Редукція до сфери приналежності націлена на те, щоб схопити сенси чужого буття як невласного, але такого, що розуміється за аналогією з ним. Свою концепцію інтерсуб'єктивності Гуссерль закінчує констатацією того факту, що інтерсуб'єктивна спільнота обґрунтована, інші існують таким чином, як і я, і конституують мене, як і я їх. Але у концепції Гуссерля відразу ж віднаходяться проблемні точки. Так, А. Шюц бачить головну проблему теорії Гуссерля в тому, що йому не вдалося обґрунтувати інтерсуб'єктивність у вигляді "трансцендентального Ми". Кожне трансцендентальне еґо має тільки свій власний світ, але тільки для себе, а не для інших еґо. К. Хельд вважає, що апропріативні дані в аналогічній апперцепції ніколи не можуть бути

схоплені безпосередньо, але завжди надані лише опосередковано. Ж.-П. Сартр вбачає у концепції Гуссерля перебільшення теоретико-пізнавального способу вирішення проблеми інтерсуб'єктивності та розробляє онтологічну концепцію, згідно якій суб'єкт зустрічає Іншого в глибинах свого картезіанського *cogito*.

У межах цієї парадигми відбувається і перша спроба реконструкції суб'єкта, яку здійснив М. Гайдеггер, увівши в філософію концепт *Dasein* як безсуб'єктного суб'єкта. Поняття *Dasein* характеризує людину не з точки зору його епістемологічної первинності, що перетворює уся іншу реальність на свій предмет, річ, сюжет (тобто щось вторинне йому), а як щось закинуте у світ, абсолютно незалежний від його волі і такий, що досягається на допредикативному рівні безпосереднього життєвого досвіду. У цій перспективі світ перестає бути чистим об'єктом і стає чимось безперечним і самодостатнім, суб'єкт же виявляється позбавленим свого зовнішнього по відношенню до світу буття. М. Гайдеггер надає цій концепції характер онтології: суб'єкт у нього стає екзистенцією, втрачаючи своє самостійне буття поза світом і виявляючись вписаним в горизонт феноменологічного поля, з якого його намагалася вивести трансцендентальна феноменологія. Разом із тим, гайдеггівська "турбота", яка конститує топологію *Dasein*, прояснює, що буття-у-світі дорівнює буттю з іншими, "спів-буттю". Причому ізольоване Я спочатку не надане без інших. За Гайдеггером, інші завжди вже співприсутні в бутті-у-світі. Украй важливим для розуміння суті конструкта "буття-з-іншими" є його екзистенціально-онтологічне навантаження. Інші у топосі *Dasein* не наявні в сенсі фактичної присутності поруч; це вони такі, від яких людина себе не відрізняє, серед яких і вона така ж. Присутність є спів-буттям навіть тоді, коли "інший фактично не наявний та не сприйнятий або тоді, коли він начебто інших не потребує" [1, с. 123]. Тобто, інший у Гайдеггера наданий у модальностях "турботи".

Шляхом М. Гайдеггера пішов Е. Левінас, який впровадив в європейське мислення проблематику абсолютно Іншого, розширивши горизонт традиційної для європейської філософії ідеї тотожності, тим самим передбачивши багато поворотів постмодерністської думки, у тому числі, й ті, які були характерні для основоположника структуралістського психоаналізу Ж. Лакана. У Левінаса суб'єкт розкриває свою суть назустріч Іншому, без якого він залишається в стані абсолютної неповноти. Суб'єкт, таким чином, виявляється нерівним самому собі, що і потребує підтримки Іншого. Говорячи про "відкритість" як характерну рису суб'єктивності, Е. Левінас виділяє три її аспекти: вона свідчить про зв'язок між усіма предметами, що становлять частину єдиного універсуму; означає інтенціональність свідомості, винесеність суб'єкта за межі самого себе, його спрямованість на об'єкт; має чисто екзистенціальний сенс, що виражає беззахисність суб'єкта перед обличчям іншого, його пасивну роль та нездатність протистояти чужій дії [2, с. 247].

Отже, в екзистенціально-феноменологічному трактуванні теми суб'єкта Я та Інший постають як рівноцінні сутності, суб'єкти, що існують в системах досвідів і значень, відмінних один від одного, але потенційно зрозумілих через їх інтерсуб'єктивну складову, пов'язані суб'єктно-суб'єктними відносинами, в яких наявність Іншого визнається сутнісною рисою буття людини. Наслідком стає зміна самого типу відношення з буття-для, за яким стоїть суб'єктно-об'єктний зв'язок, на спів-буття. У цьому випадку, Інший виступає пов'язаною з суб'єктом людською реальністю, а не об'єктом, предметом або знаряддям.

Однак, незважаючи на основні інтенції цього підходу, Гадамер все ж таки розглядає феноменологію як не до кінця позбавлену об'єктивізму, доводячи те що, якщо я зустрічаю іншого, то я зустрічаю його не як об'єкт, або окремі особливості об'єкту, але сприймаю його відразу як суб'єкт. Таким чином, відбувалося залучення до дослідження суб'єкта та іншого герменевтичного аналізу. Подібний аналіз був

запропонований у роботах М. Бахтіна та інших. Традиційно комунікаційний простір асоціюється із присутністю двох суб'єктів-комунікантів. Комунікація може розглядатися як динамічна інформаційна взаємодія суб'єктів соціального простору один з одним. Часто комунікативна реальність розуміється як текст, вона стає невідокремленою від символічної сфери людського дискурсу. Перебуваючи усередині світу, що пізнається, суб'єкти самі формують реальність в процесі дискурсу. Як і кожне соціально обумовлене відзеркалення світу, дискурс є не пасивним відображенням існуючої реальності, а активним конструюванням світу. В ньому прояснюється головне досягнення структуралістів – ідея “сконструйованості” значення. Значення не є “природним”, чимось назавжди встановленим, а функцією тої мови, котрою мы володіємо: мова не відображає реальність, а продукує її в людській свідомості. Якщо мова – це складна система знаків, що розглядається об'єктивно, без урахування конкретного суб'єкта, то дискурс – ще явище, що включає до себе суб'єкта, який розмовляє та пише, а також потенційних читачів та слухачів. Як підкреслює М. М. Бахтін, мова діалогічна, її можна зрозуміти тільки у термінах незмінної орієнтації на іншого. “Мова живе у конкретному мовному спілкуванні”, “закони мовного становлення суть соціологічні закони” [3, с. 307]. Наблизившись до проблематизації антиномічності діалогу, М. М. Бахтін зазначає, що діалог існує в слові, а “слово – це драма, в якій беруть участь три персонажа” [3, с. 308]. Таким чином, він вводить в комунікаційний простір позицію третього. У різні епохи і при різному світорозумінні цей третій приймає різні ідеологічні вирази (бог, абсолютна істина, суд совісті або історії, народ і т.п.). При очевидній відмінності всі вони мають відношення до основ, принципів, будучи центром метафізичної системи.

Продуктивним тут є положення про те, що відносини між суб'єктами будуються на основі текстів, утворених культурним досвідом, що узагальнюється безліччю знаків, для розуміння яких потрібна їх інтерпретація. Французький герменевтик Поль Рікьор поділяє уявлення про буття людини у світі, згідно з яким розуміння співвідноситься не з іншою особою, а з новим буттям-у-світі. Саме тому у письмовому тексті відбувається звільнення і від автора тексту, і від обмежень ситуації спілкування, і відкривається справжня мета дискурсу як проекту світу. П. Рікьор розглядає сенс тексту як відправну точку для формування нового переконання на світ і закликає “обернутися більше до герменевтики Я існую, ніж до герменевтики Я мислю” [4, с. 305]. Інакше кажучи, проблеми смислового дискурсу він розглядає не в плані гносеології і позитивістського реалізму, а у феноменологічному й онтологічному аспектах.

Структуралістська парадигма розробки версії Іншого пов'язує проявлення останнього у світі зі структурою взагалі і сферою несвідомого зокрема. Структура постає як можливе, те, чого суб'єкт не бачить та не сприймає усвідомлено, але що існує як необхідний апріорний принцип організації будь-якого поля сприйняття. Структурну лінгвістику Ф. де Сосюра, структурну антропологію К. Леві-Стросса та структурний психоаналіз Ж. Лакана слід розглядати як теоретичні джерела постмодернізму. Улюбленим об'єктом структурного аналізу, перш за все, як методу, були Інший і його прояви в міфах, снах, табу і божевільні, які оголошувалися носіями певних істин. При цьому структуралісти вважали, що саме мова може правильно відтворити переживання Іншого. Виходячи з цього, вони обґрунтовували дискурси самої “речі”, що, в свою чергу, сприяло виникненню дискусій про “смерть людини”. Структуралісти, намагаючись ототожнити мову з комунікативним кодом, в результаті виявили, що на відміну від коду мова не конструюється. Інтелектуально пояснити правильне вживання мови поки неможливо. Отже, структуралістам вдалося лише продемонструвати, що те, що означає, не підкорюється людині. Ці ідеї структуралістів дали імпульс постмодерністам М. Фуко, Р. Барту, Ж. Дерріда та ін. зруйнувати традиційну логіку тотожності на користь з'єднанню різного, надання сенсу

іраціональному. Саме тому один з головних принципів постмодернізму – створення нових способів смислоутворення, нових способів мислення. Ж. Дельоз, продовжуючи певні інтенції структуралізму, інтерпретує Іншого наступним чином: інший є ні “об’єктом у полі мого сприйняття, ні суб’єктом, що мене сприймає – це перш за все структура поля сприйняття, без якої це поле в цілому не функціонувало б так, як воно це робить” [5, с. 282]. Не випадково, Інший, що забезпечував об’єктам природний додаток у вигляді структурування світу на центр і периферію, який надає об’єктам обсяг, фон і відтінки, що доповнюють їх до цілісності, і за рахунок цього надає структурі світу рухливість, витіснений з поля зору, залишає суб’єкта в ситуації “фундаментальних розладів”. Ж. Дельоз розробляє концепт розщепленого, нерівного самому собі шизофренічного суб’єкта. Саме такий суб’єкт виявляється вільним від нав’язуваної йому ззовні тотожності, яку надають йому “машини бажання”, що здійснюють над ним владу за допомогою вироблення у нього певних потреб. Цілісний суб’єкт, таким чином, стає продуктом певного ідеологічного дискурсу, а не первинною суттю. Тому у світі Інший скоріше відсутній, а в пошуках інакшості суб’єкт знаходить лише себе.

Головною специфікою постмодерністського дискурсу є упор на фрагментацію і маргіналізацію, нетотожність і відмінність, що постійно виявляються в нашому досвіді. При цьому ця гетерогенність і плюральність вже не може бути осмислена класичними категоріями негативного, протилежного. Отже, соціокультурний простір не може бути описаний ні як органічна єдність, ні як проста сукупність ізольованих суб’єктів, але як нескінченна ризомічна гра відмінностей, не підпорядкована трансцендентним принципам. Торкаючись теми тотожного та Іншого, постмодерністи виходять з бажання розрізнити Буття і Ніщо, оскільки без цієї відмінності не було б і самого Буття. Вони вважають, що тотожне не завжди є самим собою, воно буває і Іншим. Саме відмінність дозволяє бути самим собою. Думка про розходження, що відмовляється редукувати Інше до тотожні, пов’язана зі спробою створити “трансцендентальне поле без суб’єкта”, нейтралізувати його як абсолютне еґо, висунувши на його місце щось безособове.

Наступним важливим положенням постмодерністської стратегії є заперечення необхідності універсального нормативного горизонту для можливості диспозиціональної практики розрізнення. Раціональні принципи мають репресивну природу, і тому їх використання викликає необхідним чином спотворення і спрощення первинної гри відмінностей. В результаті можливою стає спільнота як замкнений простір відмінностей, які позиціонуються як фіксовані, а інший з’являється як примирений з моїм власним буттям суб’єкт, а не як суще, здатне затвердити свою відмінність.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що співбуття Іншого та наслідки його впливу на суб’єкта є невід’ємним діалектичним елементом людського буття. Суб’єкт постійно перебуває у стані співбуттєвості, тобто знаменує собою своєрідний процес безперервної генерації безлічі співіснуючих комунікацій. Оскільки його буття є постійно незавершеним, воно завжди може бути переінтерпретовано. Спосіб переінтерпретації відбувається залежно від типу філософського дискурсу.

РЕЗІЮМЕ

В статті проведена проблематизація суб’єкта с привлечением его теории концепта «Другого», который является соответствующим коррелятом суб’єкта в определенной социокультурной ситуации взаимодействия суб’єктов. Показано, что эволюция исследования приводит к онтологической трактовке взаимодействия суб’єкта и Другого как единого пространства и указывает на их единое смысловое поле, превращает их в новую совместную реальность сосуществования.

Ключевые слова: суб’єкт, Другой, коммунікація, онтологія, феноменологія, екзистенція.

SUMMARY

The article presents the problematization of the subject with the assistance of his theory of the concept of "the Another", which is the appropriate entity to correlate a certain socio-cultural situation of interaction of subjects. The evolution of the study leads to the ontological interpretation of the interaction of the subject and the other as a single space, and points to a common semantic field, turning them into a new joint reality of coexistence.

Keywords: subject, other, communication, ontology, phenomenology, existentia.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хайдеггер, М. Бытие и время [Текст] / М. Хайдеггер. – Харьков : «Фолио», 2003. – 503 с.
2. Левинас, Э. Гуманизм другого человека [Текст] / Э. Левинас. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 752 с.
3. Бахтин, М. М. Проблема текста [Текст] / М. М. Бахтин // Собрание сочинений / М. М. Бахтин. – Т.5. – М. : УРСС, 2004. – С.306- 325.
4. Рикер, П. Я – сам как другой [Текст] / П. Рикер. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 2008. – 422 с.
5. Делез, Ж. М. Турнье и мир без Другого [Текст] / Ж. М. Делез // Делез Ж. Логика смысла / Ж. Делез. – М. : Академический проект, 2010. – 480 с.

Надішла до редакції 03.09.2013 р.